

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Β' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΟΙ ΣΕΡΡΕΣ

ΚΑΙ Η
ΠΕΡΙΟΧΗ
ΤΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ
ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ
ΜΕΧΡΙ ΤΗ
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Β' ΤΟΜΟΣ

ΣΕΡΡΕΣ 2013

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΔΑΔΑΚΗ

Η ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ

Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική κατά το διάστημα της Τουρκοκρατίας μόλις τα τελευταία χρόνια προσείλκυσε το ενδιαφέρον της επιστημονικής έρευνας¹. Αποτελεί ωστόσο το τελευταίο κεφάλαιο στην ιστορική θεώρηση της βυζαντινής τέχνης μιας και οι τυπολογικές, κατασκευαστικές και μορφολογικές λύσεις που δόθηκαν έχουν τις ρίζες τους στο βυζαντινό παρελθόν. Εξάλλου η θεώρηση της ναοδομίας μέσα σε ένα γενικότερο κοινωνικό-οικονομικό και πολιτιστικό πλαίσιο προσφέρει στοιχεία τόσο για την ιστορία της αρχιτεκτονικής όσο και για την οικιστική οργάνωση μιας περιοχής, την πληθυσμιακή σύνθεση, την οικονομική κατάσταση, το πολιτιστικό και μορφωτικό επίπεδο.

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται μια σύντομη επισκόπηση των μνημείων που έχουν καταγραφεί μέχρι στιγμής μέσα στα όρια του νομού Σερρών².

1. Κυρίαρχο αστικό, οικονομικό, στρατιωτικό και εκκλησιαστικό κέντρο αποτέλεσε από την μέση βυζαντινή εποχή και καθ' όλη την διάρκεια της περιόδου που μας απασχολεί η πόλη των Σερρών³. Η πόλη διατήρησε ένα σημαντικό αριθμό των χριστιανικών ναών που είναι γνωστοί από το

---

1. Από τα πρώτα άρθρα είναι αυτό του Α. Ορλάνδου, «Η εν Ελλάδι Εκκλησιαστική Αρχιτεκτονική επί Τουρκοκρατίας», *Le Hellénisme Contemporain* 1453-1953, Αθήνα 1953, σσ. 179-191. Μια σύντομη παρουσίαση επιχειρείται στο Χ. Μπούρα, «Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα μετά την άλωση (1453-1821)», *Αρχιτεκτονικά Θέματα* 3 (1969) 164-172. Σημαντικά είναι τα άρθρα του Μ. Χατζηδάκη στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους της Εκδοτικής Αθηνών*: Μ. Χατζηδάκη, *Η μεταβυζαντινή τέχνη (1453-1700) και η ακτινοβολία της*, τόμ. Ι (1974) 410-437 και *Πνευματικός Βίος και Πολιτισμός (1669-1821)* τόμ. ΙΑ (1975) 244-273. Τα τελευταία πορίσματα παρουσιάζονται στο Χ. Μπούρα, «Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα», εκδόσεις Μέλισσα Αθήνα 2001, σσ. 235-288.

2. Με τα μεταβυζαντινά μνημεία του Ν. Σερρών ήρθα σε επαφή στο πλαίσιο των υπηρεσιακών μου καθηκόντων ως αρχαιολόγου στην περιοχή. Σε μια πρώτη εργασία παρουσιάσαμε τα μνημεία της επαρχίας Βισαλτίας (Στ. Δαδάκη, «Οι μεταβυζαντινοί ναοί της Βισαλτίας», *Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου Η Νιγρίτα-Η Βισαλτία δια μέσου της ιστορίας*, Νιγρίτα 1995, σσ. 163-179. Στο εξής Δαδάκη, Βισαλτία). Ευχαριστώ θερμά τον πάντα πρόθυμο φύλακα Αρχαιοτήτων Σερρών κ. Ιωάννη Καμήλαλη για την πολύτιμη βοήθεια στις περιοδείες μου, τη σχεδιάστρια της Εφορείας κ. Φωτεινή Κοντάκου για τα σχέδια και τον καθηγητή Κ. Τσουρή για το ενδιαφέρον και τις υποδείξεις του.

3. Γ. Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφερείας της*, Θεσ/νίκη 1996.

14^ο αι.⁴ και η μητρόπολη γρήγορα διοργανώθηκε κάτω από τις νέες συνθήκες. Σειρά εγγράφων και πυκνές μνείες μητροπολιτών φανερώνουν μια σχετικά ομαλή συνέχεια του βίου της⁵. Δευτερεύουσας σημασίας αστικό κέντρο υπήρξε η βυζαντινή πόλη Ζίχνα⁶ η οποία επίσης διατήρησε τουλάχιστον τους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας κάποιους από τους ναούς της⁷. Στη συνέχεια εξελίχθηκε σε διοικητικό κέντρο του καζά της Ζίχνας. Ως έδρα μητροπόλεως διετέλεσε ως τα 1655. Για σύντομο χρονικό διάστημα, ως το 1663, συνενώθηκε με τη μητρόπολη Νευροκοπίου, οπότε οι πάλοι ποτέ μητροπόλεις Φιλίππων, Δράμας, Ζιχνών και Νευροκοπίου δια το «σπανιζόντων εν αυταίς χριστιανών» συνενώθηκαν σε μία ως τα τέλη σχεδόν της περιόδου που εξετάζουμε⁸. Ένας βυζαντινός οικισμός και επισκοπή της μητρόπολης Σερρών που διατηρήθηκε έως τα τέλη του 16^{ου} αι. είναι η Έξοβα⁹, την οποία αντικατέστησε από τον 17^ο αι. και μετά η Νιγρίτα. Στο βόρειο τμήμα, το Σιδηρόκαστρο που ιδρύθηκε από τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Γ΄ Παλαιολόγο ως στρατιωτικό κάστρο κυρίως, παρά ως οικισμός, εξελίχθηκε στη μεταβυζαντινή εποχή σε ένα αξιόλογο ημιαστικό και διοικητικό κέντρο¹⁰. Από την άποψη της εκκλησιαστικής διοίκησης η επαρχία Σιντικής μοιραζόταν ανάμεσα στις μητροπόλεις Σερρών και Μελενίκου. Η μητρόπολη Σιδηροκάστρου το 1922 αποτέλεσε τη φυσική συνέχεια της μητρόπολης Μελενίκου¹¹.

2. Από το πλήθος των μονών και μονυδρίων που αναφέρονται στα έγγραφα του 14^{ου} αι. ελάχιστα επιβίωσαν¹². Οι δυο κυρίαρχες στην περιοχή μονές, Προδρόμου και Εικοσιφοινίσσης¹³, επέζησαν της κατάκτησης, ανασυντάχθηκαν και γρήγορα εξελίχθηκαν σε κέντρα διαφύλαξης της ορθό-

4. P. Nasturel-N. Beldiceanu, «Les églises byzantines et la situation économique de Drama, Serrès et Zichna aux XIV et XV siècles», *JÖB* 27 (1978) 269-285.

5. Ε. Ζαχαριάδου, *Δέκα Τουρκικά έγγραφα για τη Μεγάλη εκκλησία*, Αθήνα 1996, σ. 123.

6. Ν. Μουτσόπουλου, «Το βυζαντινό κάστρο της Ζίχνας. Συμβολή στη μελέτη ενός βυζαντινού οχυρού οικισμού στην περιοχή του Στρυμόνα», *Επιστημονική Επετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Ι* (1986) 163-317.

7. P. Nasturel-N. Beldiceanu, *ό.π.*, σσ. 278-279.

8. Σ. Πασχαλίδη-Δ. Στράτη, *Τα Μοναστήρια της Μακεδονίας. Α΄. Ανατολική Μακεδονία*, έκδοση Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 157-168.

9. Αναφέρονται για πρώτη φορά τον 11^ο αι. και αποτελούν μια από τις επισκοπές του θέματος Σερρών. Βλ. Ν. Ζήκου, «Εξεβαί: «Ένας βυζαντινός οικισμός στο Κάτω Τμήμα της Κοιλιάδας του Στρυμόνα», *Μνήμη Μανόλη Ανδρόνικου*, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 77-95. Βλ. επίσης Α. Γλαβίνα, «Η Επισκοπή Εξεβών», *Ιστοριογεωγραφικά* 5 (1995) 57-71.

10. Γ. Στιβαρού, «Δεμίρ Ισάριον», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 3 (1909) 213-216.

11. Σ. Πασχαλίδη-Δ. Στράτη, *ό.π.*, σ. 425.

12. Για πρόχειρη καταγραφή βλ. Π. Θεοδωρίδη, «Πίνακας τοπογραφίας του Αγιορειτικού παραγωγικού χώρου», *Κληρονομιά* 13 (1981) 331-340.

13. Σ. Πασχαλίδη-Δ. Στράτη, *ό.π.*, σσ. 355-402, (Μονή Προδρόμου) και σσ. 98-103 (Μονή Εικοσιφοινίσσης), όπου και βιβλιογραφία.

δοξης πίστης και του ελληνισμού. Όπως προκύπτει επίσης από οθωμανικά κατάστιχα¹⁴ διατήρησαν ένα ικανό τμήμα της ακίνητης περιουσίας τους, γεγονός που τις ανέδειξε σε σημαντικές οικονομικές και παραγωγικές μονάδες.

3. Από διοικητικής πλευράς, στους δυο πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας διαμορφώθηκαν μικρές διοικητικές περιφέρειες, τα λεγόμενα βιλαέτια. Στους επόμενους αιώνες η περιοχή των Σερρών αποτέλεσε τμήμα μεγαλύτερης ενότητας, ενώ κατά τον 18^ο αι. με αρχές 19^{ου} αι. διαμοιράστηκε πάλι σε μικρές ενότητες υπό την διοίκηση μπέηδων με αυτόνομες και διασπαστικές τάσεις¹⁵.

4. Η κατανομή του υλικού που καλύπτει διάστημα πέντε αιώνων έγινε σε τρεις μεγάλες περιόδους. Η πρώτη είναι η περίοδος ακμής της οθωμανικής αυτοκρατορίας, ενώ για τον υπόλοιπο ελληνισμό περίοδος, ανασύνταξης και συγκέντρωσης δυνάμεων υλικών και ηθικών¹⁶. Στη δεύτερη συμβαίνει το αντίθετο. Από τα τέλη του 17^{ου} αι. αρχίζουν και διαφαίνονται τα πρώτα σημάδια κόπωσης που, σταδιακά, θα οδηγήσουν αφενός στην αποσύνθεση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, και αφετέρου στην οικονομική, κοινωνική και δημογραφική ανάκαμψη των υπόλοιπων εθνοτήτων με ανάλογο αντίκτυπο και στον πνευματικό τους βίο¹⁷. Ο 19^{ος} αι. χαρακτηρίζεται από την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης, την ελληνική επανάσταση, τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

1^η περίοδος: 15^{ος}-17^{ος} αιώνες

Η μη ανέγερση νέων εκκλησιαστικών κτιρίων κατά τον πρώτο αιώνα μετά την κατάκτηση είναι αναμενόμενη και συμβαδίζει με ό,τι γνωρίζουμε και στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο. Η μοναστική έκρηξη του 16^{ου} αι. που παρατηρείται στην Κεντρική και Δυτική Ελλάδα¹⁸ δεν αντιπροσωπεύεται

14. E. Balta, *Les vakifs de Serrès et de sa région (XVe et XVIe siècles)*, Athènes 1995.

15. N. Σβορώνου, «Διοικητικές, Κοινωνικές και Οικονομικές εξελίξεις, από το 1430 ως το 1821», στον τόμο *Μακεδονία. 4000 χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού*. Γενική Εποπτεία Μ. Β. Σακελλαρίου, έκδοση Εκδοτικής Αθηνών Αθήνα 1982, σ. 361.

16. X. Γ. Πατρινέλη, «Ο Ελληνισμός κατά την πρώτη τουρκοκρατία (1453-1600). Γενικές παρατηρήσεις και συσχετισμοί με την εξέλιξη της μεταβυζαντινής τέχνης», *ΔΧΑΕ* 16 (1991-1992) 33-37.

17. Α. Καραθανάση, «Η Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία», στον τόμο *Μακεδονία*. Γενική εποπτεία Αθ. Παλιούρα, έκδοση Ελληνική Εθνική γραμμή Αθήνα 1994, σσ. 121-141 όπου και βιβλιογραφία.

18. Σε μια πρόχειρη απαρίθμηση των γνωστών στη βιβλιογραφία μνημείων σημειώσαμε 19 Μονές στη Θεσσαλία και Κεντροδυτική Μακεδονία, εκτός Αγίου Όρους, 9 στην Ήπειρο, 9 στη Στερεά Ελλάδα και Εύβοια. Πρβλ τα μνημεία που αναφέρονται στα Χ. Μπούρα, *Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 2001, σσ. 235-288 και Χ. Μπούρα, «Η βυζαντινή παράδοση στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στα Βαλκάνια του 16^{ου} και του 17^{ου} αι.» στον τόμο *Η βυζαντινή παράδοση μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης*, επιμέλεια J. Yiannias, έκδοση MIET, Αθήνα

παρά μόνο με την ίδρυση τοπικής εμβέλειας μοναστικών ιδρυμάτων (Μονή Αγίου Δημητρίου στα Νέα Κερδύλια πριν το 1561¹⁹, Μονή Εισοδίων Θεοτόκου στο Αηδονοχώρι πριν το 1610²⁰). Το γεγονός αυτό δεν πρέπει να είναι άσχετο και με τις ειδικότερες συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή, όπως ο αφανισμός του πληθυσμού στο πρώτο μισό του 14^{ου} αι. από τις διαδοχικές πολεμικές αναταραχές (Καταλανική εκστρατεία, εμφύλιος πόλεμος, σερβική κατοχή), ο πυκνός εποικισμός από συμπαγείς μουσουλμανικούς πληθυσμούς, αμέσως μετά την κατάκτηση της περιοχής από τους Οθωμανούς, η διαμόρφωση της πόλης των Σερρών ως ισχυρού οθωμανικού κέντρου διοίκησης, η πνευματική κυριαρχία των δυο ιστορικών μονών, αλλά και η κάλυψη ζωτικού οικονομικού παραγωγικού χώρου, από τις Μονές του Αγίου Όρους, οι οποίες διατήρησαν την έγγεια περιουσία τους στην περιοχή του Στρουμόνα.

Εξίσου λίγα είναι και τα μη μοναστηριακά κτίρια. Συνήθως πρόκειται για μικρά κτίσματα που σχετίζονται με άλλο θρησκευτικό ίδρυμα, όπως το ναύδριο της Γέννησης της Θεοτόκου (15^{ου} αι.)²¹, Αγίας Παρασκευής (1625)²² και Ταξιάρχη Μιχαήλ (β' μισό 16^{ου} αι.)²³ στον περιβάλλοντα χώρο της Μονής Προδρόμου, το ναύδριο της Θεοτόκου Οδηγητριάς (1640) σε επαφή με την παλαιά μητρόπολη των Σερρών²⁴. Το ναύδριο των Αγίων Θεοδώρων στη Μεσολακκιά²⁵ δεν είναι σίγουρο αν ήταν μονύδριο ή παρεκκλήσιο. Αντιπροσωπεύουν ωστόσο το πνεύμα της αφύπνισης και δραστηριότητας της εκκλησίας που παρατηρείται εν γένει στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο, αφού η μονή του Αγίου Δημητρίου ανεγέρθηκε από τον παπά Κωνσταντίνο και παπά Γιαννάκη²⁶, τη Μονή της Θεοτόκου στο Αηδονοχώρι ίδρυσε ο

1994, σσ. 147-163. Βλ. επίσης Σ. Βογιατζή, *Συμβολή στην ιστορία της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής της κεντρικής Ελλάδας κατά τον 16^ο αι. Οι μονές του Αγίου Βησσαρίωνος (Δούσιχο) και του Αγίου Νικάνορος (Ζάβορδα)*, έκδοση Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αθήνα 2000, σσ. 23-28 και 114-121.

19. Δαδάκη, Βισαλτία, σ. 175.

20. Σ. Πασχαλίδη-Δ. Στράτη, *ό.π.*, σ. 298.

21. Σ. Κίσσα, «Οι παλαιότερες τοιχογραφίες του εξωκκλησίου της Παναγίας στη Μονή Προδρόμου», Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου *Οι Σέρρες και η περιοχή τους. Από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία* Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 407-414.

22. ΑΔ 28 (1973) Χρονικά Β2, σ. 505.

23. Ξ. Σαββοπούλου-Κατσίκη, «Το εξωκκλήσι του Ταξιάρχη στους ελαιώνες της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών», *Σερραϊκά Ανάλεκτα 2* (1993-1994) 57- 72.

24. Π. Ν. Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι, και τα προάστεια, τα περί τας Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου*, έκδοση Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 27 αριθ. 3.

25. Ν. Ζήκου, «Ο ναός των Αγίων Θεοδώρων στα Λακοβίγια Σερρών», *Κληρονομιά* 14Β (1982).

26. Σύμφωνα με ανέκδοτο μεταφρασμένο φιορμάνι που φυλάσσεται στα αρχεία της Μονής Καρακάλλου, ιδρύθηκε το 1561 από δυο ιερείς από τα Κρούσοβα (σημερινά Άνω και Κάτω Κερδύλια). Ευχαριστώ θερμά τον ηγούμενο της Μονής Καρακάλλου που είχε

ιερομόναχος Μάρκος²⁷, το ναό των Αγίων Θεοδώρων στη Μεσολακκιά ο ιερομόναχος Γεδεών²⁸, ενώ το ναύδριο της Θεοτόκου στους Αγίους Θεοδώρους έκτισε ο μητροπολίτης Σερρών Δανιήλ²⁹.

Από τυπολογικής πλευράς εξεταζόμενα διαπιστώνουμε ότι τα σωζόμενα παραδείγματα της πρώτης περιόδου ανήκουν στον απλούστερο αρχιτεκτονικό τύπο ναού. Πρόκειται για απλές ορθογώνιες αίθουσες, κτίσματα ταπεινά, χωρίς εξωτερικό διάκοσμο. Το καθολικό της μονής Αγίου Δημητρίου στα Κερδύλια είναι μια ορθογώνια αίθουσα με υποτυπώδη σταυρική κάτοψη που σχηματίζεται από δύο ορθογώνιες προεξοχές στις δύο μακρές πλευρές, πεντάπλευρη εξωτερικά αψίδα και ξυλοστέγη (σχ. 1). Το ναύδριο των Αγίων Θεοδώρων στη Μεσολακκιά είναι επίσης μια ορθογώνια ξυλόστέγη αίθουσα με ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά, ένα μικρό ταπεινό κτίσμα που δεν ξεχωρίζει από τα γύρω σπίτια (εικ. 1). Το ναύδριο της Αγίας Παρασκευής είναι ένα μικρό ορθογώνιο κτίσμα με κόγχες εγγεγραμμένες στο πάχος του ανατολικού τοίχου και θολωτή κάλυψη. Το ναύδριο του Ταξιάρχη Μιχαήλ βορειοανατολικά της ίδιας μονής είναι ορθογώνια ξυλόστέγη αίθουσα. Είναι χαρακτηριστικό ότι και ο Παπαγεωργίου, αναφερόμενος στους ναούς που τοποθετεί στην περίοδο αυτή, χρησιμοποιεί τους όρους ναΐδιο ή ναύδριο³⁰. Ίσως η υποτυπώδης σταυρική κάτοψη στη Μονή Αγίου Δημητρίου στα Κερδύλια να υποδηλώνει την προσπάθεια του κτήτορα για διαφοροποίηση από μια απλή αίθουσα. Παρουσιάζουν επίσης ελάχιστο μορφολογικό ενδιαφέρον. Τα περισσότερα είναι κτισμένα με απλή αργολιθοδομή χωρίς διάκοσμο. Η πεντάπλευρη αψίδα στη Μονή Αγίου Δημητρίου Κερδυλίων τονίζει ενδεχομένως το ανατολικό μέρος του ναού (εικ. 2). Μοναδική εξαίρεση αποτελεί το οδοντωτό γείσο, που κοσμεί την αψίδα του καθολικού της Μονής Εικοσιφοινίσσης. Ως γνωστόν το σημερινό καθολικό της Μονής είναι κτίσμα των ετών 1837-1847, ενώ η ανατολική του πλευρά έχει χρονολογηθεί στον 11^ο αι.³¹. Η απλή αργολιθοδομή, τα μικρά τοξωτά

την καλοσύνη να μου χορηγήσει αντίγραφο του εγγράφου. Στα 1633, σύμφωνα με έγγραφο του μητροπολίτη Σερρών Δανιήλ, P. Odorico, *Mémoire d' une voix perdue. Le cartulaire de la métropole de Serrès (XVIIe -IXe siècles)*, Paris 1994, αποτελεί αντικείμενο διαμάχης ανάμεσα στη μητρόπολη Σερρών και τους κληρονόμους των κτητόρων. Άγνωστο υπό ποιες συνθήκες και πότε πέρασε στην κατοχή της Μονής Καρακάλλου. Σήμερα αναβιώνει ως μετόχιο της μονής.

27. P. Lemerle, *Actes de Kutlumus*, Paris 1988, σ. 188, no 64.

28. Α. Γουσίου, *Η Κατά το Πάγγαιον χώρα Λακκοβηκίων. Τοπογραφία, ήθη, έθιμα και γλώσσα*, Λειψία 1894, σ. 35.

29. Γ. Λαμπάκη, «Περιηγήσεις», *ΔΧΑΕ* 5 (1905) 54, αριθ. 38.

30. Π. Ν. Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι* ό.π.

31. Η χρονολόγηση αυτή προτείνεται από την Μ. Καμπούρη, «Νέα στοιχεία από τη μεσοβυζαντινή φάση του καθολικού της Μονής Εικοσιφοινίσσης», *Επιστημονική Επετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής, Παράρτημα* 5 (1971-1972) 128 και γίνεται δεκτή και από μεταγενέστερους μελετητές. Πρβλ Απ. Γλαβίνας, «Εγκύκλιος της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης

ανοίγματα χωρίς πλαίσια και κυρίως οι φαλτσογωνιές που διακοσμούνται με πρισματικούς σταλακτίτες είναι κατά την άποψη μας στοιχεία για χρονολόγηση στη μεταβυζαντινή εποχή. (εικ. 3). Η ανέγερση νέου καθολικού θα πρέπει μάλλον να συσχετιστεί με την αναβίωση που αυτή γνωρίζει το διάστημα 1540-1560 μετά την καταστροφή του 1507. Το ίδιο χρονικό διάστημα και άλλα κτίρια της μονής γνώρισαν οικοδομική δραστηριότητα³².

2^η περίοδος: ο 18^{ος} αι.

Η άνθηση της μεταβυζαντινής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής από το 18^ο αι. και μετά είναι ένα φαινόμενο που χαρακτηρίζει όλη τη Νότια Βαλκανική και αντιπροσωπεύεται επάξια και στην περιοχή των Σερρών. Από τη δεύτερη δεκαετία του αιώνα αυξάνει η οικοδομική δραστηριότητα τόσο μέσα στην πόλη των Σερρών, όσο και στην ύπαιθρο, κυρίως στην επαρχία της Βισαλτίας. Η αυξημένη ναοδομία που παρατηρείται στην επαρχία αυτή, δεν πρέπει να είναι άσχετη με την επιβίωση της επισκοπής Εξεβών, την παρούσα μετοχίων του Αγίου Όρους που συγκράτησαν τον πληθυσμό στον τόπο του και την ενίσχυση του από τα μέσα του αιώνα με νέο αίμα που μετακινήθηκε προς την περιοχή από την Ήπειρο και τη Μοσχόπολη³³. Την ίδια εποχή η οθωμανική επαρχιακή διοίκηση αρχίζει και εμφανίζει τάσεις ανεξαρτησίας, γεγονός που επιτρέπει στις τοπικές κοινωνίες να επιλύουν τα προβλήματα τους στο στενό τοπικό πλαίσιο. Η έλλειψη ναών αυτής της περιόδου στην επαρχία Φυλλίδας, που ανήκε στην Μητρόπολη Ζιχνών, δεν πρέπει να οφείλεται μόνο στον αναμενόμενο αφανισμό των μνημείων. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η μητρόπολη Ζιχνών από τα μέσα του 17^{ου} αι. δεν διαθέτει χριστιανικό πληθυσμό ικανό να στηρίζει μητροπολίτη. Η δεύτερη σημαντική αλλαγή που παρατηρείται είναι ότι την περίοδο αυτή χορηγοί των ναών είναι οι ίδιες οι κοινότητες, φαινόμενο που χαρακτηρίζει και την υπόλοιπη Ελλάδα. Ο ναός του Αγίου Γεωργίου στο Χουμνικό ανηγέρθηκε το 1753 *δια συνδρομής και δαπάνης της παρούσης χώρας* όπως μας πληροφορεί η κτιτορική επιγραφή³⁴.

Μέχρις στιγμής καταγράφηκαν επτά ναοί. Τέσσερις από αυτούς (ο ναός του Αγίου Γεωργίου στο Χουμνικό (1753), ο ναός του Αγίου Γεωργίου στο Σιτοχώρι, (1760) ο ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου στο Αηδονοχώ-

υπέρ της μονής Εικοσιφοινίσσης», *Μακεδονικά* 21 (1981) 358. Σ. Πασχαλίδη-Δ. Στράτη, ό.π., σσ. 91-92.

32. Απ. Γκλαβίνα, ό.π., σ. 363.

33. Η διάλυση της Μοσχόπολης το 1769 είχε ως αποτέλεσμα να διασκορπισθεί ο πληθυσμός της σε όλη την Μακεδονία. Μικρές ομάδες αναφέρονται ότι εγκαταστάθηκαν και στην περιοχή των Σερρών όπως τα Πορόια. Πρβλ. Ιωκ. Μαρτινιανού, *Η Μοσχόπολις, έκδοση Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1957*, σσ. 182-183.

34. Δαδάκη, Βισαλτία, σ. 166.

ρι (1763) ο ναός Κωνσταντίνου και Ελένης στον Αχινό (1763)³⁵ χρονολογούνται με βάση τις επιγραφές που σώζουν. Ο ναός του Αγίου Γεωργίου στη Νιγρίτα χρονολογείται με βάση τον τοιχογραφικό διάκοσμο του στη δεκαετία 1760³⁶. Στον 18^ο αι. χρονολογούμε την αψίδα και τον ανατολικό τοίχο του ναού της Θεοτόκου στην Παλαιοκώμη (εικ. 4) και την αψίδα του ναού της Αγίας Παρασκευής στην Πρώτη (εικ. 5) γιατί παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά με τους χρονολογημένους ναούς της ομάδας αυτής. Με επιφύλαξη μπορούμε να εντάξουμε στο 18^ο αι. και την ίδρυση του ναού του Προφήτη Ηλία στη Βέργη, του ναού του Αγίου Γεωργίου στην Τούμπα, του ναού των Ταξιαρχών στο Αγλαδοχώρι και του ναού του Αγίου Αντωνίου στο Στρομονικό³⁷.

Η πλειονότητα των ναών της περιόδου αυτής ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής, ο οποίος επικρατεί την περίοδο αυτή σε όλη την βαλκανική χερσόνησο (σχ. 2)³⁸. Παρουσιάζουν δε όλα τα κοινά γνωρίσματα του τύπου, όπως η δίρριχτη αδιαβάθμητη στέγη που καλύπτει και τα τρία κλίτη με τις αποτιμήσεις στα αετώματα (εικ. 6), ο γυναικωνίτης σε όροφο (εικ. 7), η εξέχουσα ημικυκλική αψίδα³⁹ (εικ. 8). Ο ναός του Αγίου Γεωργίου στο Σιτοχώρι ανήκει στον σπάνιο για την εποχή τύπο της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής με υπερυψωμένο φωταγωγό (εικ. 9 και σχ. 3). Παραδείγματα αυτού του τύπου συνήθως θεωρούνται απομίμηση μεσοβυζαντινών προτύπων⁴⁰. Η κάλυψη των χώρων του Ιερού Βήματος με θόλους μας κάνει να υποθέσουμε ότι κτίστηκε σε απομίμηση της Παλαιάς Μητρόπολης των Σερρών.

Από μορφολογικής πλευράς είναι φανερή η προσπάθεια να παρου-

35. Δαδάκη, Βισαλτία, σσ. 164-170.

36. Α. Στρατή, «Οι τοιχογραφίες του Αγίου Γεωργίου Νιγρίτας και η συμβολή τους στη ζωγραφική του 18^{ου} αι. στην Ανατολική Μακεδονία», Πρακτικά επιστημονικού Συμποσίου *Η Νιγρίτα-Η Βισαλτία δια μέσου της ιστορίας*, Νιγρίτα 1995, σσ. 132-148.

37. Η ανέγερση των ναών αυτών κατά τον 18^ο αι. πιθανολογείται με βάση τις σωζόμενες δεσποτικές εικόνες που διατηρούνται στο σημερινό ναό. Από το ναό του προφήτη Ηλία της Βέργης οι εικόνες Αγίου Δημήτριος και Σύναξη Αρχαγγέλων βρίσκονται σήμερα στο Εκκλησιαστικό Μουσείο Σερρών. Στον Άγιο Γεώργιο Τούμπας βρίσκονται στο τέμπλο του σύγχρονου ναού, ενώ στο ναό των Ταξιαρχών οι παλαιές εικόνες εκτίθενται στο γυναικωνίτη. Για τον Άγιο Αντώνιο Στρομονικού παραδίδεται ως έτος ανέγερσης το 1703. Βλ. Δαδάκη, Βισαλτία, σ. 164, σημ. 11.

38. Η επικράτηση του τύπου αυτού στη μεταβυζαντινή εποχή θεωρείται ότι αποτελεί συνισταμένη πολλών παραγόντων, όπως η προσπάθεια αναδρομής στην παράδοση, η δυνατότητα δημιουργίας ευρύχωρου εσωτερικού, η ευκολία στην κατασκευή. Πρβλ Μ. Χατζηδάκη, *Πνευματικός Βίος και Πολιτισμός*, ό.π., σσ. 266-268. Μ. Καμπούρη-Βαμβούκου, «Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στη Μακεδονία μετά την άλωση (1453-1821)», στον τόμο *Μακεδονία*. Γενική Εποπτεία Αθ. Παλιούρα, έκδοση Ελληνική Εθνική Γραμμή, τόμ. Β' Αθήνα 1997, σ. 194.

39. Μ. Χατζηδάκη, *Πνευματικός Βίος και Πολιτισμός*, ό.π., σ. 268

40. Σ. Βογιατζή, ό.π., σ. 120.

σιάσουν υψηλότερο αισθητικό αποτέλεσμα, αναβιώνοντας βυζαντινούς τρόπους και μορφές, όπως είναι η χρήση μικρών ορθογώνιων λαξευτών πωρόλιθων με καλά προσαρμοσμένους αρμούς για την τοιχοποιία (ναοί Αγίου Γεωργίου Χουμνικού, Αγίου Γεωργίου Σιτοχωρίου, Κοίμησης Θεοτόκου Παλαιοκώμης, η διακόσμηση της αψίδας με αβαθή αψιδώματα που απολήγουν σε ημικυκλικά τόξα (ναοί Αγίου Γεωργίου Χουμνικού, Αγίου Γεωργίου Σιτοχωρίου, Κοίμησης Θεοτόκου Παλαιοκώμης, Κοίμησης Θεοτόκου Αηδονοχωρίου), η επιμέλεια στα πλαίσια των ανοιγμάτων (ναός Αγίου Γεωργίου Χουμνικού).

3^η περίοδος: 19^{ος} αι.

Ο 19^{ος} αι. χαρακτηρίζεται από ανοικοδόμηση νέων ναών σε όλη την περιφέρεια⁴¹. Όχι μόνο η πόλη αλλά και ο πιο ταπεινός οικισμός είναι σε θέση να αποκτήσει το λατρευτικό του χώρο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο ναός των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης του 1810 στην θέση Γεωργουλά στο Φλάμπουρο που την εποχή αυτή αναφέρεται από τις πηγές ως τσιφλίκι⁴². Άλλο χαρακτηριστικό είναι ότι σε ακμάζουσες κοινότητες όπως η Άνω Βροντού, το Αχλαδοχώρι, τα Άνω Πορόια, ιδρύονται από δυο ναοί σε κάθε μια. Η κατανομή τους μέσα στον αιώνα δείχνει ότι οι ταραγμένοι χρόνοι πριν την επανάσταση μάλλον δεν άγγιξαν ιδιαίτερα την περιοχή μιας και δυο ναοί μέσα στην πόλη των Σερρών χρονολογούνται στα 1817 (Ναός Αγίων Αναργύρων) και 1819 (Ναός Αγίου Ιωάννου Προδρόμου) και ένας το 1826 (Ναός Αγίου Αντωνίου και Μαρίνης). Ενδεχομένως η διοίκηση του Ισμαήλ Μπέη (1810-1826) να λειτούργησε θετικά για τους χριστιανούς στον τομέα αυτό. Μια μικρή κάμψη παρατηρείται το διάστημα 1826-1835 που ίσως αντανάκλα την αυστηρότητα των οθωμανικών αρχών μετά την αναγνώριση του ελληνικού κράτους, αλλά και την οικονομική αφαίμαξη της εκκλησίας για χάρη του αγώνα. Τις επόμενες δεκαετίες η κατανομή είναι κανονική με μια έξαρση στη δεκαετία 1860-1870, απότοκος της οικονομικής ευμάρειας στην περιοχή, αλλά και της θρησκευτικής ελευθερίας που άρχισαν να απολαμβάνουν οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι μετά το Χάτι Χουμαγιούν του 1856. Τέλος μια νέα οικοδομική έξαρση παρατηρείται μετά το 1870, όταν άρχισαν οι εθνικοθρησκευτικές έριδες ανάμεσα στο ελληνικό και το σλαβικό στοιχείο και κάθε εθνότητα έσπευδε να εφοδιάσει την κοινότητά της με το σύμβολο της πίστης.

Και την περίοδο αυτή επικρατεί ο τύπος της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής (σχ. 4). Ο τύπος της μονόχωρης ξυλόστεγης αίθουσας συναντιέται

41. Μέχρις στιγμής έχουν καταγραφεί 46 ναοί αυτής της περιόδου. Κάποιοι από αυτούς έχουν υποστεί μεταγενέστερες επεμβάσεις που έχουν αλλοιώσει από λίγο ως πολύ την αρχική μορφή τους.

42. J. Leffort, *Paysages de Macédoine*, Paris 1986, σ. 151.

σε ένα μόνο μνημείο (ναός Αγίων Αναργύρων στα Κερδύλια⁴³). Η βασιλική με υπερυψωμένο φωταγωγό αντιπροσωπεύεται από ένα αξιόλογο μνημείο (ναός Αγίου Αθανασίου στη Μεσολακκιά) που με το τριμερές ιερό Βήμα και τα παράθυρα με λοβούς είναι φανερό ότι μιμείται μεσοβυζαντινά πρότυπα (εικ. 10). Δύο μόνο παραδείγματα (καθολικό Μονής Αγίου Γεωργίου στο Μοναστηράκι Κερκίνης (εικ. 11), ναός Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης στη Λυγαριά⁴⁴ (εικ. 12 και σχ. 5) ανήκουν στον τύπο της θολοσκεπούς βασιλικής με τρούλο, με τη χαρακτηριστική παράθεση θόλων, κάτω από την ενιαία δικλινή στέγη⁴⁵. Ο τύπος του αθωνικού ναού αντιπροσωπεύεται από το καθολικό της Μονής Εικοσιφοινίσσης⁴⁶ (σχ. 6). Ο τύπος του τετράκογχου που επιλέγεται για το καθολικό της Μονής Αναλήψεως στην Πρώτη (σχ. 7) θέτει εύλογα ερωτήματα για την επιλογή ενός παλαιοχριστιανικού τύπου με ελάχιστη διάδοση στη βυζαντινή εποχή και μηδαμινή στη μεταβυζαντινή⁴⁷. Τέλος ο τύπος της τρίκλιτης βασιλικής που στις τρεις πλευρές περιβάλλεται από διώροφη στοά ανοικτή στο ισόγειο και υπερκείμενο γυναικωνίτη⁴⁸, αντιπροσωπεύεται από το ναό του Προφήτη Ηλία στο Αχλαδοχώρι⁴⁹ (εικ.

43. Δαδάκη, Βισαλία, σ. 173.

44. Δαδάκη, Βισαλία, σ. 174.

45. Για ναούς αυτού του τύπου, βλ. Α. Τζάκου, «Το Γενέσιον της Θεοτόκου στο Θεσπρωτικό Πρέβεζας», *Εκκλησίες* II, Αθήνα 1982, σσ. 111-114.

46. Σε αντίθεση με την ιστορία της μονής, η αρχιτεκτονική του καθολικού δεν έχει μελετηθεί επαρκώς. Με βάση τις σωζόμενες επιγραφές το καθολικό χρονολογείται στα 1827-1847 με εξαίρεση το μαρμαροθετημένο δάπεδο στο εσωτερικό και το ανατολικό τμήμα του που θεωρείται προϊμότερο (βλ. σημ. 31). Το μεν μαρμαροθέτημα δεν χωρεί αμφιβολία ότι ανήκει στη μεσοβυζαντινή φάση του. Το ανατολικό τμήμα όμως ανάγεται στον 16^ο αι. όπως αναφέραμε και παραπάνω. Πιστεύουμε ότι το ενδεχόμενο ο πυρήνας του καθολικού που ανήκει στον τύπο του αθωνικού ναού να ανήκει στην φάση του 16^{ου} αι. είναι αρκετά πιθανό. Με τη φάση του 1837-1847 που αναφέρουν οι επιγραφές θα πρέπει να συνδέσουμε τη διώροφη στοά που περιβάλλει τον κυρίως ναό και το νάρθηκα στις τρεις πλευρές. Το ότι η στοά προστέθηκε στον υπάρχοντα πυρήνα αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι έχει αποφράξει κάποια παράθυρα. Βέβαια η υπόθεση των οικοδομικών φάσεων απαιτεί επιτόπια μελέτη και καθαίρεση επιχρισμάτων κάτι που την παρούσα φάση δεν είναι εφικτό.

47. Για τα τετράκογχα της παλαιοχριστιανικής εποχής, βλ. πρόχειρα R. Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*, Ελληνική μετάφρ. Φ. Μαλλούχου-Τούφανο Έκδοση ΜΙΕΤ, Αθήνα 1991, σσ. 283-285. Πρβλ. επίσης Α. Ορλάνδου, «Βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία της Ρόδου», *ΑΒΜΕ* 6 (1948) 99-106.

48. Θ. Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου, «Θρησκευτική αρχιτεκτονική στη Θεσσαλονίκη κατά την τελευταία φάση της Τουρκοκρατίας (1839-1912)», *Θεσσαλονίκη, Επιστημονική Επετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής, Παράρτημα αριθ 31 του ΙΑ τόμου, έκδοση ΑΠΘ* (1989) 452. Βλ. επίσης Θ. Μαντοπούλου- Παναγιωτοπούλου, «Επεμβάσεις σε μεταβυζαντινούς ναούς κατά τον 19^ο αι.», *Εκκλησίες* V (1998) 133-150.

49. Αναμφίβολα πρόκειται για το πιο εντυπωσιακό δείγμα της μεταβυζαντινής αρχιτεκτονικής στην περιοχή των Σερρών, έμπνευση ενός κοσμογυρισμένου αρχιτέκτονα, ο οποίος συνδυάζει τις τυπολογικές ανησυχίες της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής του 19^{ου} αι. με μορφολογικά στοιχεία του κλασικισμού και κεντροευρωπαϊκές καταβολές. Ένα ερώτημα

13). Παρόμοιο αρχιτεκτονικό τύπο πρέπει να είχε και ο μη σωζόμενος σήμερα ναός του Αγίου Νικολάου των Μποσταντζήδων (1871) για τον οποίο ο Παπαγεωργίου γράφει ότι μιμείται το ναό του Αγίου Νικολάου της Θεσσαλονίκης, υπονοώντας τον Άγιο Νικόλαο τον Τρανό⁵⁰ και ενδεχομένως το καθολικό της Μονής Εικοσιφοινίσσης. Οι μορφολογικές αναζητήσεις ακολουθούν επίσης το γενικότερο πνεύμα της εποχής. Στην τοιχοποιία επικρατεί πλέον η ορατή αργολιθοδομή με χρήση ξυλοδέσμων που διαμορφώνει στιβαρή και αδιάθροη επιφάνεια (εικ. 14). Για τη διακόσμηση επιλέγεται η χρήση λιθαναγλύφων ή κεραμοπλαστικών κοσμημάτων σε επίκαιρες θέσεις του ναού (εικ. 15). Από τα μέσα του αιώνα εμφανίζονται και οι κλασικίζουσες μορφές με την οργάνωση των όψεων με παραστάδες (ναός Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης στη Λυγαριά, Προφήτης Ηλίας στο Αχλαδοχώρι). Για τον τονισμό της αψίδας επιλέγεται η εναλλαγή λίθων και πλίνθων (ναοί Αγίου Γεωργίου στα Κερδύλια, Αγίου Αντωνίου και Μαρίνης στις Σέρρες (εικ. 16). Τα παράθυρα μεγαλώνουν, γίνονται ορθογώνια και αποκτούν λίθινα πλαίσια με ευθύγραμμο υπέρθυρα. Λίθινα διακοσμημένα πλαίσια αποκτούν και οι θύρες (ναός Αγίου Γεωργίου στα Πορρία, καθολικό Μονής Αγίου Γεωργίου στο Μοναστηράκι, ναός Προφήτη Ηλία στο Αχλαδοχώρι), που ενίοτε διακοσμούνται με στοιχεία οθωμανικού μπαρόκ (θύρωμα εισόδου Μονής Εικοσιφοινίσσης). Τα κωδωνοστάσια που ανεγείρονται κυρίως στο δεύτερο μισό του αιώνα (κωδωνοστάσιο ναού Αγίας Παρασκευής Πρώτης (1870), ναού Ταξιάρχη Ροδολίβους (1881), ναού Αγίων Αναργύρων Σερρών (1892) είναι συνήθως ανεξάρτητα πολυόροφα κτίσματα. Μόνο στο ναό του Προφήτη Ηλία στο Αχλαδοχώρι συναντιέται στον άξονα της δυτικής εισόδου, θέση αρκετά συνηθισμένη σε άλλες περιοχές⁵¹.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι η εξέταση της μεταβυζαντινής ναοδομίας στην περιοχή με τον πλούτο των μνημείων που παρουσιάζει δεν μπορεί να εξαντληθεί στην περιορισμένη αυτή μελέτη. Ανακεφαλαιώνοντας ωστόσο μπορούμε να καταλήξουμε στη βασική διατύπωση ότι η ανέγερση ναών στην περιοχή των Σερρών, σε γενικές γραμμές, συμβαδίζει με τη ναοδομία και του υπόλοιπου ελλαδικού χώρου και μετέρχεται από όλες τις φάσεις που αυτή γνωρίζει. Συγχρόνως όμως μοιάζει να υπακούει και σε δικούς της εσωτερικούς κανόνες που διαμορφώνονται από τις τοπικές συν-

---

πολύ ενδιαφέρον που αξίζει να απαντηθεί είναι κάτω από ποιες συνθήκες ανεγέρθηκε ένα τόσο φιλόδοξο έργο σε με απομονωμένη περιοχή, παρ' όλη την οικονομική ευρωστία που γνώρισε ο οικισμός κατά τον 19^ο αι. και ποιος ήταν ο φιλόδοξος χορηγός.

50. Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι*, ό.π., σ. 31, αρ. 24. Για τον Άγιο Νικόλαο στη Θεσσαλονίκη, βλ. Μαντοπούλου, ό.π., σσ. 143-155.

51. Πρβλ. τους ναούς της γειτονικής Δράμας, Ξ. Σαββοπούλου-Κατσίκη, «Μεταβυζαντινές εκκλησίες στο Νομό Δράμας», Α΄ Επιστημονική Συνάντηση *Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και Πολιτισμός*, Δράμα 1992, σσ. 261-296.

θήκες. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν υπάρχει η πολυμορφία των τύπων που απαντάται στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο. Φαίνεται ότι η ιστάμενη παλαιά μητρόπολη των Σερρών χρησίμευε ως σταθερό πρότυπο σε όλες τις εποχές αφού δυο εκκλησίες ανήκουν σε έναν τύπο που θεωρείται σχετικά σπάνιος για την εποχή⁵².

---

52. Σ. Βιογιατζή, «Η μονή Βητουμά στα Τρίκαλα Θεσσαλίας», *Εκκλησίες V*, σσ. 37-52 και ιδίως 44.

ABSTRACT

STAVROULA DADAKI

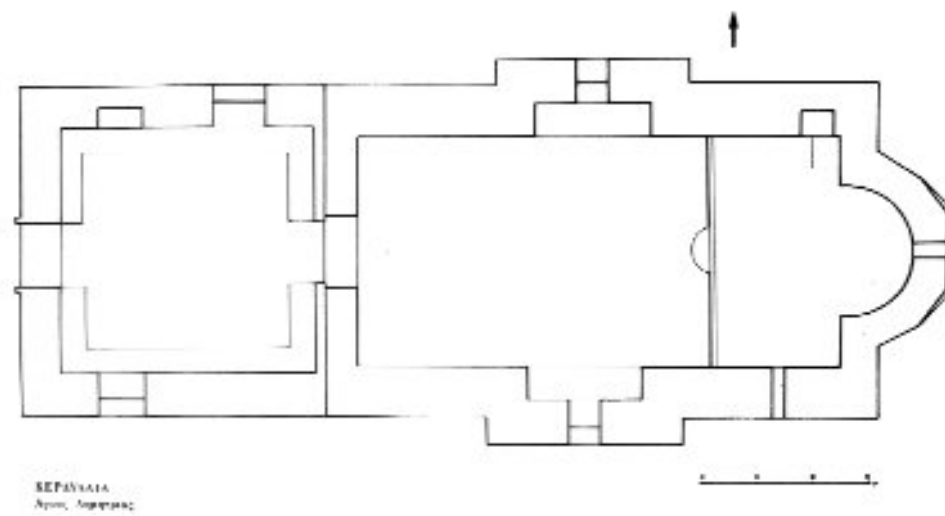
POSTBYZANTINE CHURCH ARCHITECTURE IN THE SERRES AREA

The building activity of the subjugated Greeks to meet their religious needs produced many buildings, which offer data connected with the history of art, the ekistic organization of the area, and the demographic and economic status of the villages.

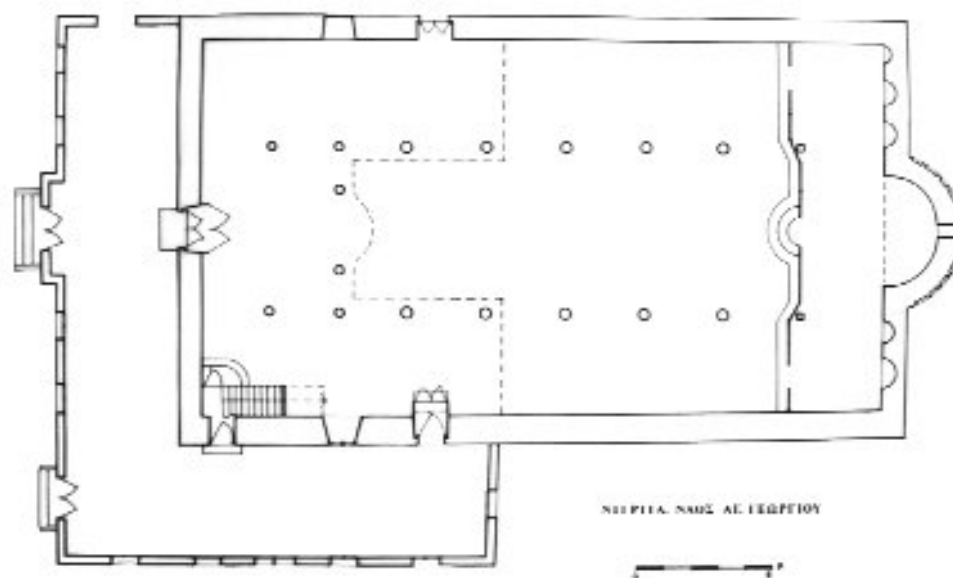
This paper presents the Postbyzantine churches in the villages that developed in the Postbyzantine period in the Strymonas basin. The churches are grouped by province and the most important examples are described in detail. They are examined from a typological point of view in order to place them within the overall building activity of the period in question, and from a morphological point of view in order to identify workshops, schools, relations with other areas, and mutual influences.

The spread of the churches makes it easier to draw conclusions about the ekistic organization of the area and the composition of the population, while the scale and the quality of the decoration of each church assist conclusions about social organization and economic prosperity.

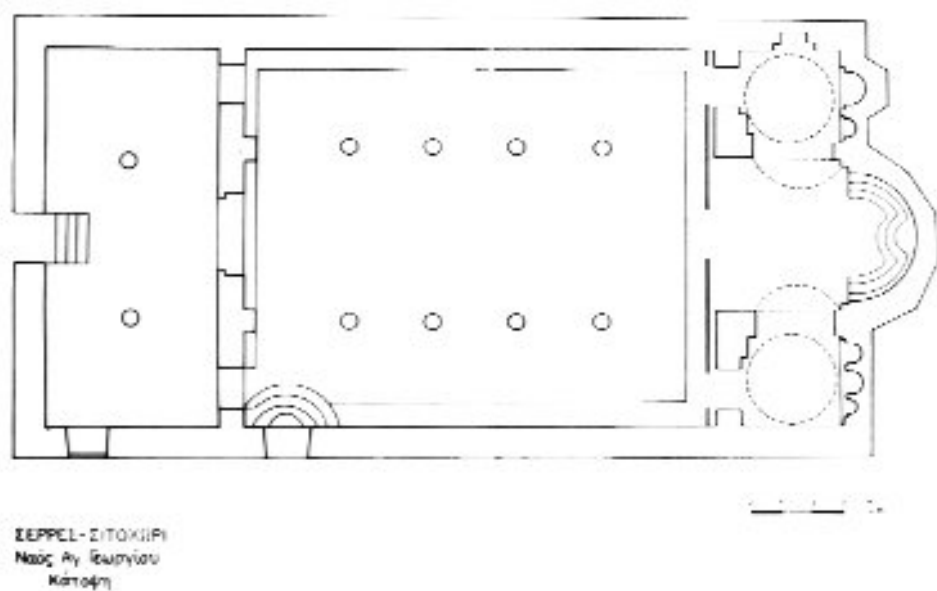
Lastly, the writer comments on inscriptions that are connected with occupations and guilds and reflect the industrial and commercial activity of the population groups which built these churches.

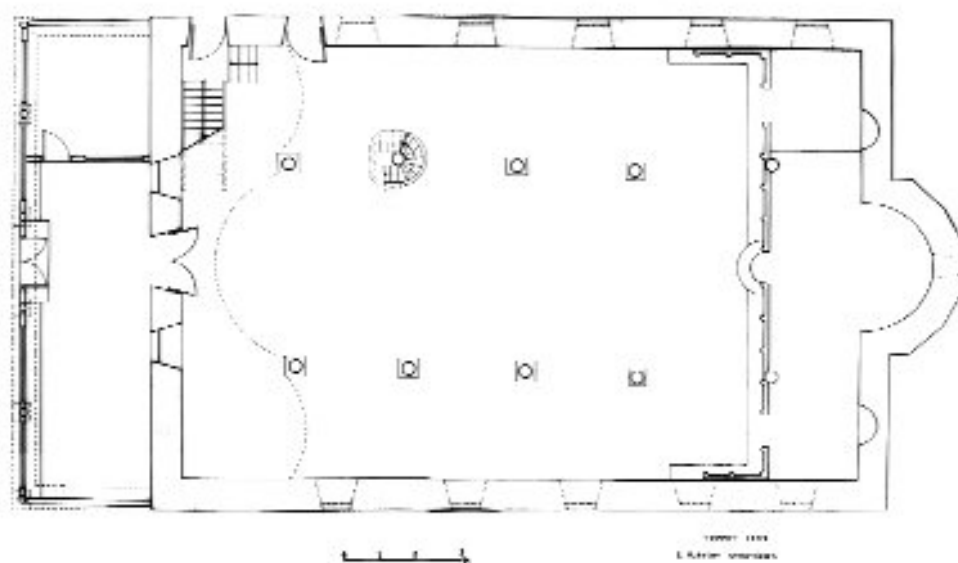
Σχ. 1. Κερθύλια. Μονή Αγίου Δημητρίου. Κάτοψη καθολικοί

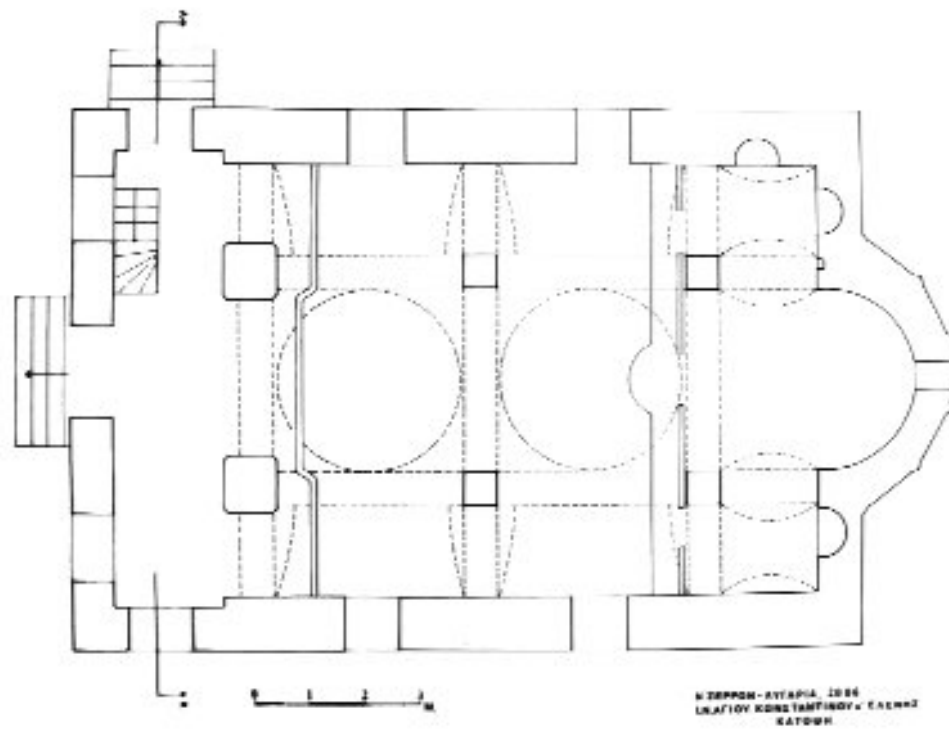
Σχ. 2. Νιγρίτα. Ναός Αγίου Γεωργίου. Κάτοψη

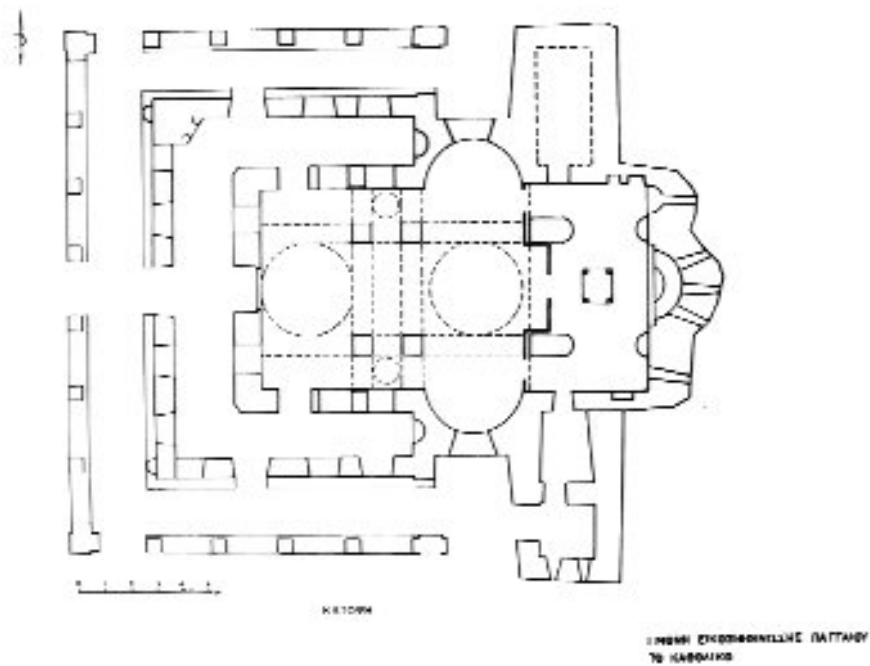
Σχ. 3. Σιτοχώρι. Ναός Αγίου Γεωργίου. Κάτοψη.

Σχ. 4. Σέρρες. Ναός Αγίων Αναργύρων. Κάτοψη.

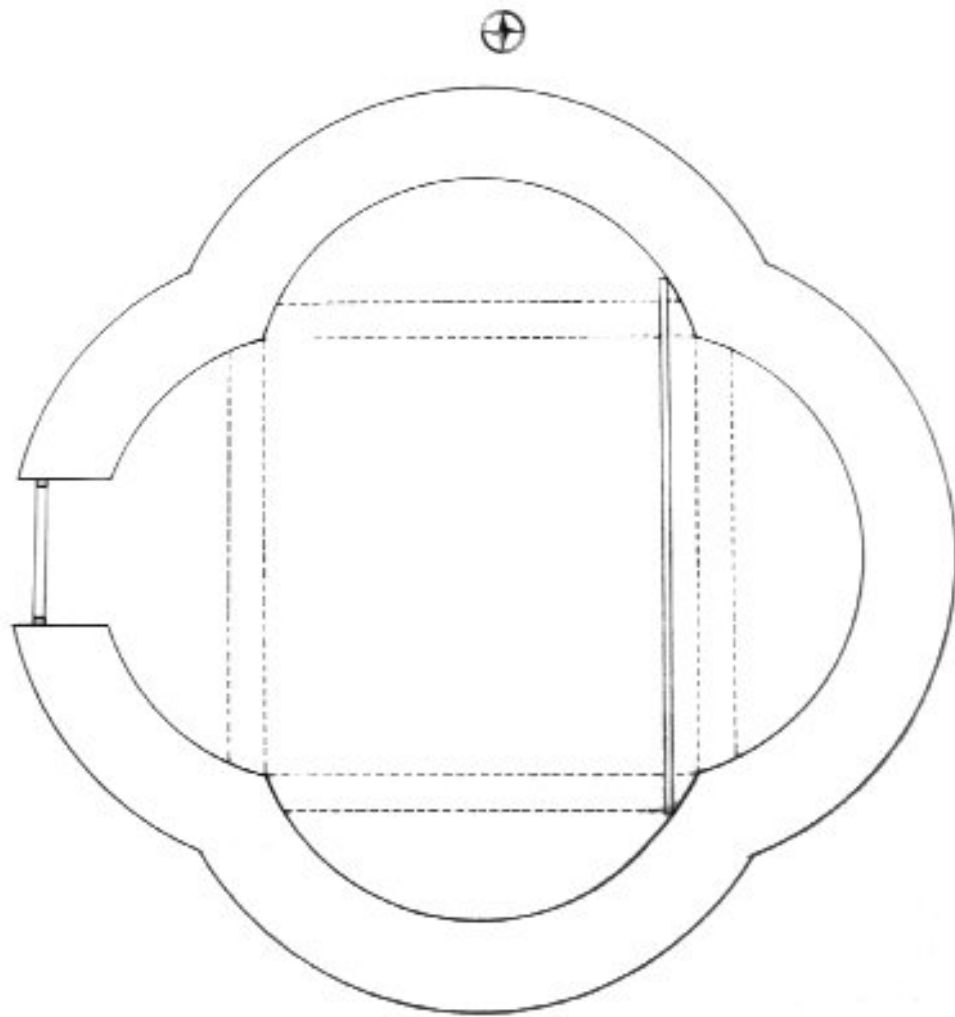

Σχ. 5. Αιγαία. Ναός Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης. Κάτοψη

Σχ. 6. Μονή Ευκοσιφονίσσης. Καθολικό. Κάτοψη

Σχ. 7. Πρώτη Μονή Αναλήψεως, Καθολικά Κάτοψη

Εικ. 1. Μεσολακκιά. Ναϊβδριο Αγίων Θεοδώρων. Άποψη από ΝΔ.

Εικ. 2. Μονή Αγίου Δημητρίου. Καθολικό. Άποψη από ΝΑ.

Εικ. 3 Μονή Εικοσιφονιάσης. Καθολικά. Ανατολική όψη

Εικ. 4 Παλαιοκόμη Ναός Κοίμησης Θεοτόκου. Η ανατολική πλευρά. Η αψίδα και ο τοίχος ως το σημείο που διαμορφώνεται η προεξοχή με τα κεραμίδια ανήκει στην πρώτη φάση του ναού (18^{ος} αι.).

Εικ. 5. Πρώτη Ναός Αγίας Παρασκευής. Η αψίδα ανήκει στην πρώτη φάση (18^{ος} αι.).

Εικ. 6. Νιγρίτα. Ναός Αγίου Γεωργίου. Αποψη από ΝΔ. Η στοά είναι νεώτερη κατασκευή που αντικατέστησε παλαιότερη.

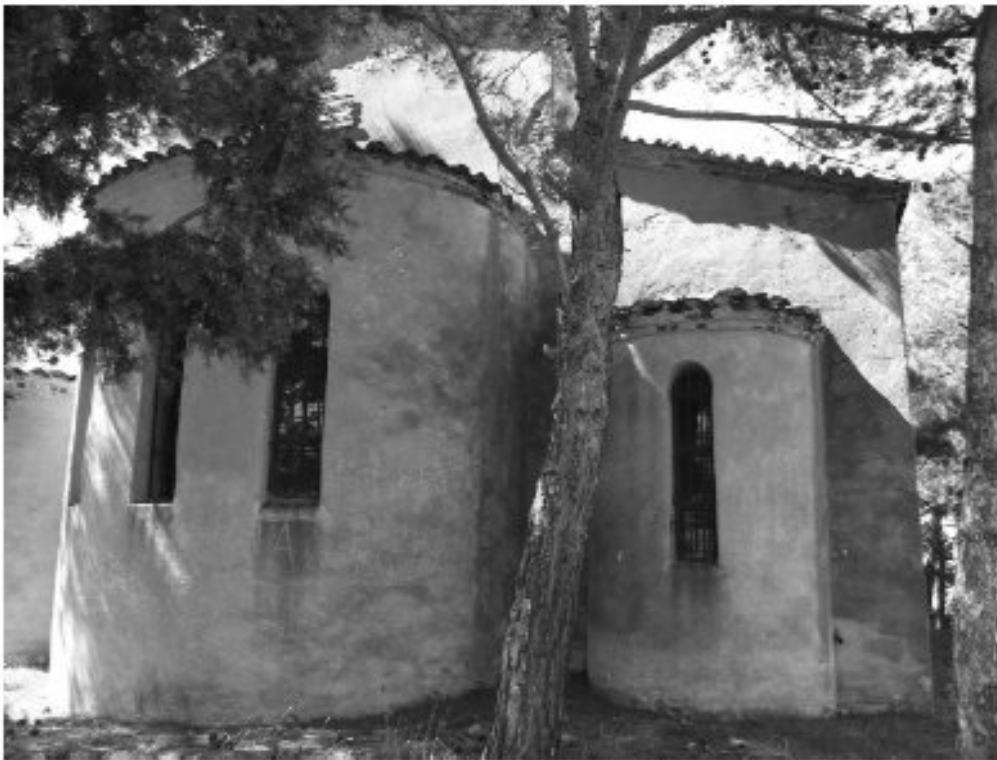
Εικ. 7. Αηδονοχώρι. Ναός Κοίμησης Θεοτόκου. Ο γυναικωνίτης.

Εικ. 8. Αηδονοχώρι. Ναός Κοίμησης Θεοτόκου. Η ανατολική πλευρά.

Εικ. 9. Σιτοχώρι. Ναός Αγίου Γεωργίου. Αποψη από ΝΑ

Εικ. 10. Μεσολακκιά. Ναός Αγίου Αθανασίου. Η ανατολική πλευρά.

Εικ. 11. Μοναστηράκι. Μονή Αγίου Γεωργίου. Άποψη από ΒΑ.

Εικ. 12. Λυγαριά. Ναός Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης. Άποψη από Α.

Εικ. 13. Αγλαδοχώρι. Ναός Προφήτη Ηλία. Αποψη από ΝΔ

Εικ. 14. Άνω Πορόια. Ναός Αγίου Γεωργίου. Δυτική πλευρά.

Εικ. 15. Σέρρες, Ναός Αγίων Αναργύρων. Η ανατολική πλευρά.

Εικ. 16. Σέρρες, Ναός Αγίου Αντωνίου και Μαρίνης.

ΧΟΡΗΓΟΙ:

ISBN: 978-960-86390-8-9